

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «ОДЕСЬКА АКАДЕМІЯ
НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»**

Кафедра педагогіки та освітнього менеджменту

Розглянуто та затверджено на засіданні
кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Протокол № 15 від 01 березня 2023 року
Завідувач кафедри [підпис] Кузнєцова Н. В.

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Історія менеджменту

Рівень вищої освіти другий (магістерський)

Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

П.І.Б. викладача	Костенко Ростислав Валерійович
Науковий ступінь, вчене звання, посада	Доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Контактні дані викладача	E-mail: kostenko305@ukr.net т. моб. 098-507-69-07
Консультації	Четвер 14.00-16.00

2023 – 2024

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		<i>денна форма навчання</i>	<i>заочна форма навчання</i>
Загальна кількість: кредитів – 4 годин – 120 змістових модулів – 3	Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки Рівень вищої освіти: Другий (магістерський)	Вибіркова	
		<i>Рік підготовки:</i>	
			1-й
		<i>Семестр</i>	
			2-й
		<i>Лекції</i>	
			6 год.
		<i>Практичні, семінарські</i>	
			4 год.
		<i>Самостійна робота</i>	
	110 год.		
Форма підсумкового контролю: залік			

2. Анотація до курсу

Програма освітнього компоненту «Історія менеджменту» ставить за мету формування у здобувачів вищої освіти знань з історії менеджменту та закономірностей розвитку менеджменту.

Завданнями дисципліни є: вивчення передумов виникнення менеджменту та основних етапів еволюції світової управлінської думки; набуття здобувачами вищої освіти знань з історії розвитку управлінської думки в Україні та у світі, виникнення і розвитку наукових шкіл менеджменту, особливостей і тенденцій розвитку сучасного менеджменту; формування у здобувачів вищої освіти сучасного управлінського мислення під час вивчення основних підходів до управління та системи поглядів на процес управління.

Преваги: програма базується на новітніх досягненнях історичної та управлінської науки та сучасних здобутках національного та зарубіжного досвіду управління.

3. Технологічна карта дисципліни

Тема	Зміст	Завдання	Контроль
Змістовий модуль 1. Розвиток управлінської думки в доіндустріальний період			
Тема 1. Становлення та розвиток історії менеджменту у як науки.	Методологічні засади науки управління. Основні етапи розвитку менеджменту як науки. Роль культурного середовища у розвитку менеджменту. Організація і менеджмент.	Конспектування, підготовка до виступу	Перевірка конспекту та виконаного завдання.
Тема 2. Розвиток управлінської думки та менеджменту у країнах Стародавнього Сходу.	Основні етапи суспільного поділу праці. Управлінський погляд на проблему суспільного поділу праці і додаткового продукту. Розвиток менеджменту у Месопотамії. Менеджмент у Стародавньому Єгипті. Еволюція функцій і принципів менеджменту у Стародавньому Китаї. Теорія і практика менеджменту у Стародавній Індії.	Пошуково-дослідне та аналітичне завдання	Перевірка конспекту та виконаного завдання.
Тема 3. Управлінські ідеї у Стародавніх Греції та Римі.	Демократичне управління у Стародавній Греції. Олігархічна форма правління у Стародавній Греції. Ринкова економіка Стародавньої Греції. Економічні реформи Стародавньої Греції. Організація та управління господарською діяльністю в ремеслі та в обробній промисловості у Стародавній Греції. Управлінські ідеї Платона, Аристотеля і Сократа. Система виробництва у Стародавньому Римі. Перехід від дрібного господарства до великого виробництва у Стародавньому Римі. Інтенсифікація економіки, розквіт ремесла, сільського господарства і будівництва у Стародавньому Римі. Реформи та управлінська діяльність імператора Октавіана.	Пошуково-дослідне та аналітичне завдання, конспектування	Перевірка конспекту та виконаного завдання.
Тема 4. Розвиток управлінської думки у Середньовічній Європі.	Економіка феодального європейського суспільства. Цех як корпорація дрібних товаровиробників та громадська організація. Зміцнення торгівлі та промислове зростання. Роль церкви у розвитку мистецтв, ремесла, економіки та управління. Управлінські ідеї Ніколо Макіавеллі.	Класифікація, конспектування	Перевірка конспекту та виконаного завдання.

Тема 5. Вплив промислової революції на розвиток менеджменту	Ринкова етика, протестантська етика та етика волі як рушійні сили промислової революції. Економічні та управлінські ідеї Адама Сміта. Ринок і конкуренція як регулятори економічної активності. Вплив Реформації на розвиток економіки та управління. Управлінські ідеї Макса Вебера. Сутність промислової революції. Машинне виробництво. Фактори виробництва. Управлінські ідеї Джеймса Монтгомері. Внесок Роберта Оуена та Річарда Аркрайта у розвиток менеджменту. Проблеми найму робочої сили. Відрядна оплата праці. Проблеми дисципліни робітників.	Аналіз, співставлення теоретичних положень	Перевірка конспекту та виконаного завдання.
Змістовий модуль 2. Зарубіжний досвід розвитку управлінської думки в індустріальний період			
Тема 6. Становлення та розвиток школи наукового менеджменту.	Новаторські методи управління Фредеріка Тейлора. Система диференційованої оплати Фредеріка Тейлора. Основні положення філософії менеджменту за Ф. Тейлором. Погляди Фредеріка Тейлора на профспілки. Цілі підприємства за Ф. Тейлором. Управлінські ідеї послідовників Ф. Тейлора (Морріс Кук, Гаррінгтон Емерсон, Генрі Гантт, Френк і Ліліан Гілбрет, Карл Барт).	Конспектування.	Перевірка конспекту та виконаного завдання.
Тема 7. Класична (адміністративна) школа менеджменту.	Сутність поняття «менеджмент» за Анрі Файолем. Принципи управління Анрі Файоля. Якість і здібності менеджера за Анрі Файолем. Основні елементи управління за А. Файолем. Типи законної влади за Максом Вебером. Протестантська етика і дух капіталізму. Елементи ідеальної бюрократії Макса Вебера.	Аналіз, підготовка усної доповіді, конспектування	Презентація, захист, усна монологічна відповідь. Перевірка конспекту та виконаного завдання. Фронтальне усне опитування.
Тема 8. Становлення школи людських відносин.	Експерименти на американському заводі «Вестерн Електрик». Дослідження Елтона Мейо. Причини формування неформальних груп. Хоторнський ефект.	Порівняльно-аналітичне завдання, конспектування	Перевірка конспекту та виконаного завдання

		ня	
Тема 9. Основні підходи у загальній теорії управління	Системний підхід. Теорія 7-С Томаса Пітерса, Роберта Уотермана, Річарда Паскаля та Ентоні Атоса. Процесний підхід. Множинність підходів на основі принципів та процесу. Поява серйозних змін у природі та зміст навчання менеджменту. Зростання усвідомлення зовнішнього середовища і відповідальності менеджменту. Вплив ідей поведінкових кількісних наук. Розвиток теорії систем у менеджменті як прагнення до єдності. Ситуаційний підхід. Аналіз ситуації під кутом зору її впливу на організацію. Визначення підходу і способу реагування на ситуацію. Використання стилю управління відповідно до потенціалу та культури організації. Проведення змін з метою адаптації організації до ситуації і досягнення найвищої ефективності.	Конспектування	Перевірка конспекту
Змістовий модуль 3. Сучасний період розвитку управлінської думки в Україні			
Тема 10. Становлення сучасної теорії та практики управління в Україні.	Теорія і практика управління на сучасному етапі розвитку економіки України. Інтеграція національного господарства України у світову економіку. Проведення економічних реформ. Нова управлінська парадигма.	Аналіз, конспектування	Перевірка конспекту та виконаного завдання Захист доповіді, презентація, монологічна усна відповідь, фронтальне усне опитування

4. Політика курсу

Для забезпечення ефективного засвоєння навчального матеріалу з дисципліни «Історія менеджменту» до здобувача вищої освіти висуваються

такі вимоги. Відвідування всіх навчальних занять з дисципліни є обов'язковим.

Під час лекційних занять від здобувача вищої освіти вимагається уважно слухати викладача та конспектувати основні положення теми, брати участь у дискусіях, пошуково-дослідницькій діяльності.

На семінарських заняттях проводиться обговорення практичної сторони тем дисципліни. До кожного семінарського заняття здобувачі вищої освіти повинні сумлінно готуватися: вивчати навчальний матеріал за темою семінарського заняття відповідно до навчально-тематичного плану дисципліни, готувати виступи та презентації. Під час проведення семінарського заняття здобувачі вищої освіти повинні брати активну участь в обговоренні теми, виступати з доповідями, відповідати на питання викладача та своїх одногрупників, брати активну участь у всіх видах навчальної діяльності, організованої викладачем.

Самостійна робота студентів передбачає самостійне вивчення тем і питань дисципліни, визначених викладачем, підготовку з цих тем доповідей для виступів на семінарських заняттях, конспектування навчального матеріалу за темами відведеними для самостійного вивчення.

Контрольні заходи включають поточний та підсумковий контроль. Від здобувачів вищої освіти вимагається участь у всіх контрольних заходах з дисципліни. Поточний контроль здійснюється під час проведення семінарських занять у процесі обговорення тем і питань дисципліни, виступів з доповідями, а також під час перевірки конспекту та виконаного завдання. Підсумковий контроль здійснюється у формі семестрового заліку.

Політика щодо академічної доброчесності. Здобувач вищої освіти під час виконання самостійної роботи, підготовки усних доповідей, презентацій, участі у контрольних заходах повинен дотримуватись принципів академічної доброчесності, не допускати академічний плагіат. Списування під час виконання самостійних робіт та під час заліку заборонені.

Політика щодо дедлайнів та перекладань. Перекладання академічних заборгованостей відбувається за наявності поважних причин.

5. Критерії оцінювання результатів навчання

5.1. Критерії оцінювання за всіма видами контролю

Бали			Критерії оцінювання навчальних досягнень	
За національною шкалою	Шкала ЄКТС		Теоретична підготовка	Практична підготовка
			Здобувач вищої освіти	
2...5	1...100	F...A		
5	90 ... 100	A	Здобувач освіти виявив всебічні, систематичні й глибокі знання з питань історії менеджменту, володіє термінологією з історії менеджменту; розуміє сутність основних понять, явищ, процесів, законів, закономірностей та принципів менеджменту, проявив творчі здібності в розумінні, логічному, стислому і ясному трактуванні навчального матеріалу.	Здобувач освіти вільно орієнтується в матеріалах модулів. Здійснює аналіз джерельної бази з історії менеджменту. Використовує додаткові літературні джерела з історії менеджменту. Активно приймає участь у дискусіях. Вміє обґрунтувати і довести власну точку зору. Виконує всі практичні завдання самостійно, творчо, у повному обсязі.
4	75 ... 89	C ... B	Здобувач освіти виявив загалом добрі знання навчального матеріалу з питань історії менеджменту, що передбачені програмою, але допустив не суттєві помилки; засвоїв основну літературу, рекомендовану програмою; здатний до самостійного	Завдання самостійної роботи виконано, але без творчого підходу. Висновки потребують подальшого осмислення та відповідності до подальшої практичної роботи. Здобувач освіти

			використання та поповнення надбаних знань у процесі подальшої роботи.	впевнений у власних висновках, але вони потребують уточнення. Практичні завдання виконані самостійно, але без творчого підходу. Приймає активну участь у дискусіях.
3	60 ... 74	E ... D	Здобувач освіти виявив базові знання основного навчального матеріалу з історії менеджменту, необхідні для подальшого навчання та майбутньої професійної діяльності; в основному виконав завдання, передбачені програмою дисципліни; ознайомився з основною літературою, рекомендованою програмою; допустив помилки у відповідях на запитання при виконанні завдань, але спроможний самостійно доопрацювати програмний матеріал.	Завдання виконує стандартно. Здобувач освіти невпевнений у власних висновках. Задовільно орієнтується в матеріалі дисципліни, а також у проблемі, поставленій у завданні, відповідь розкрито неповністю є недоліки.
2	35 ... 59	FX	Здобувач освіти має значні прогалини в знаннях основного навчального матеріалу курсу; допускав принципові помилки при виконанні передбачених програмою завдань, які може усунути лише під керівництвом та за допомогою викладача.	Виконує частину завдання за допомогою викладача.
	1	F	Здобувач освіти не володіє навчальним	Виконує лише елементи завдання,

2	... 34	матеріалом	потребує постійної допомоги викладача.

5.2. Критерії оцінювання за різними видами робіт

Вид роботи	Бали	Критерії
Виконання навчально-дослідних завдань в межах самостійної роботи (підготовка наукових доповідей з питань дисципліни, винесених для обговорення на семінарських заняттях)	0	Здобувач не виконує навчально-дослідних завдань (не готує наукові доповіді з питань дисципліни)
	1-2	Здобувач виконує завдання формально, використовуючи стандартні фрази з навчальної та наукової літератури, не проявляє творчості, не висловлює власних думок, не робить висновки.
	3-4	Здобувач творчо підходить до виконання завдання, висловлює у підготовленій доповіді власні думки на підставі опрацьованих наукових джерел, коректно цитує вчених, у повному обсязі розкриває сутність та зміст питання, що досліджується, робить висновки. Підготовлена доповідь відповідає всім вимогам щодо академічної доброчесності, повноти та правильності теоретичного та практичного змісту.
Семінарські заняття (виступи та обговорення наукових доповідей, активність у процесі обговорення питань з тем дисципліни під час семінарських занять, відповіді на питання викладача під час усного опитування)	0	Здобувач не проявляє активності під час семінарського заняття, лише спостерігає за роботою інших.
	1-6	Здобувач не виступає з науковою доповіддю, але бере активну участь в обговоренні питань, які розглядаються під час семінарського заняття, висловлює свою думку, ставить питання іншим здобувачам після їх виступів, доповнює, уточнює їх за необхідності, відповідає на питання викладача під час усного опитування, але може припускати незначні помилки.
	7-10	Здобувач виступає з підготовленою науковою доповіддю, правильно відповідає на всі питання, поставлені викладачем та іншими здобувачами, бере активну участь в обговоренні питань, які розглядаються під час семінарського

		заняття, висловлює свою думку, ставить питання іншим здобувачам після їх виступів, доповнює, уточнює їх за необхідності, правильно відповідає на всі питання, поставлені викладачем під час усного опитування.
Виконання самостійної роботи (самостійне вивчення та конспектування питань, винесених на самостійне опрацювання)	0	Здобувач не виконує самостійну роботу.
	1	Здобувач вивчив всі питання, винесені на самостійне вивчення, але не всі з них законспектував. Припускає деякі помилки під час поточного контролю з питань, що виносились на самостійне вивчення. Питання законспектовані формально, без творчого підходу.
	2-3	Здобувач творчо підійшов до виконання самостійної роботи та конспектування всіх питань, винесених на самостійне вивчення, опрацював достатню кількість рекомендованих джерел з основного списку літератури, проявив ініціативу в опрацюванні додаткових джерел. Під час поточного контролю знань з питань, винесених на самостійне вивчення, виявляє ґрунтовні знання з теорії та практики цих питань, не припускає помилок у відповідях на питання викладача.

6. Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

Поточний та/або періодичний контроль											
Змістовий модуль 1					Змістовий модуль 2					Змістовий модуль 3	
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7		T8	T9	T10	
ср	ср	ср	ср	ср	ср	ср	с	ср	ср	ср	с
8	8	8	8	8	8	8	10	8	8	8	10

Підсумковий контроль	Загальна підсумкова оцінка (сума балів)
0	100

7. Рекомендована література

Основна

1. Дідковська Л. Г. Історія вчень менеджменту : навч. посібник / Л. Г. Дідковська, П. Л. Гордієнко. К. : Алерта, 2008. 477 с.
2. Історія економічної думки України / за ред. Р.Х. Васильєвої. Київ, 1993.
3. Кісь С. Я. Історія вчень менеджменту : конспект лекцій. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2013. 71 с.
4. Ковтун Н. С., Літовченко Б. В. Історія вчень менеджменту. Практикум : навчальний посібник. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2019. 75 с.
5. Юрик Н.Є. Історія менеджменту : Курс лекцій. Тернопіль : ТНТУ імені Івана Пулюя, 2015. 114 с.
6. Kochan T. A. Management: inventing and delivering its future / T. A. Kochan, R. Schmalensee. Cambridge : The MIT Press, 2003. 309 p.
7. Основи менеджменту: Конспект лекцій [Електронний ресурс] : навч. посіб.; укладачі: Т.В. Лазоренко, С.О. Пермінова. Електронні текстові дані (1 файл: 560 КБ). Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2021.166 с. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/41193/1/Management.pdf>

Додаткова

1. Менеджмент: Навч. посіб. за заг. ред. Г. Є. Мошека. К.: Ліра-К, 2015. 550 с.
2. Кредісов А. І. Менеджмент в історичному розвитку як теорія / Кредісов А. І. К. : Знання України, 2009. 515 с.
3. Менеджмент. Практикум : навч. посібник / Ю. Є. Петруня, С. П. Коляда, Б. В. Літовченко та ін. 2-ге вид., доп. та переробл. Дніпропетровськ : Університет митної справи та фінансів, 2016. 133 с.
4. R.V. Kostenko, N.V. Zakharchenko, I.A. Topalova, O.V. Zakharchenko, L.S. Shatalova. Diagnostics of Formedness of System of Values of Future Economists in Professional Preparation Process. *European Research Studies Journal*. 2017. Vol. XX, Issue 4A. P. 675-683. **Scopus**
5. R.V. Kostenko, O.V. Zakharchenko, I.A. Topalova, N.V. Zakharchenko, O. Balakhonova. The innovative technologies of education in the higher economic education of Ukraine. *European Research Studies Journal*. 2018. Volume 21, Issue 1. P. 340-351. **Scopus**
6. Костенко Р.В. Інформаційний підхід та інформатизація економічної освіти менеджерів-економістів як фактор підвищення конкурентоспроможності персоналу організації. *Współpraca europejska*. № 5(24) 2017. С. 74-84. **IndexCopernicus**
7. Костенко Р.В. Діагностика сформованості лідерських здібностей та здібностей до управлінської діяльності у майбутніх фахівців. *Наука як рушійна сила ефективного розвитку держави: зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції до Дня науки (17 травня 2019 р., м. Одеса) / Міжрегіональна академія*

- управління персоналом. Одеський інститут. Одеса: Лерадрук, 2019. С. 14-21.
8. Костенко Р.В. Роль цінностей освітніх менеджерів у формуванні організаційної культури закладу освіти. *Педагогічна наука і освіта у сучасному вимірі: Проблеми і перспективи розвитку: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (14 травня 2021 р.)*. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2021. С. 27-31.
  9. Костенко Р.В. Удосконалення професійної підготовки менеджерів освіти. *Матеріали XXVI Міжнародної науково-методичної конференції «Управління якістю підготовки фахівців» (22 квітня 2021 р.)*. Одеса: Одеська державна академія будівництва та архітектури, 2021. Ч.1. С. 75-76.
  10. Костенко Р.В. Управлінська компетентність як складова професійної компетентності педагога. *Нове покоління вчителів для української школи: виклики і досягнення: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (30 квітня 2021 року)*. Одеса: Астропринт, 2021. С. 34-38.
  11. Костенко Р.В., Богаченко М.В. Формування лідерських якостей керівника закладу загальної середньої освіти як менеджера сучасної освіти. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Педагогіка партнерства в умовах модернізації дошкільної освіти: теорія та практика»*. Одеса, 2021. С. 146-153.
  12. Костенко Р.В., Смирнова Г.А. Управління розвитком креативності сучасного менеджера освіти як педагогічна та управлінська проблема. *Педагогічна наука і освіта у сучасному вимірі: проблеми та перспективи розвитку: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (20 травня 2022 р.)* / за заг. ред. В.В. Ягоднікової. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2022. С. 24-26.
  13. Костенко Р.В., Жуковська О.М. Розвиток та удосконалення професійних та особистісних якостей педагогічного персоналу закладу дошкільної освіти. *Педагогічна наука і освіта у сучасному вимірі: проблеми та перспективи розвитку: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (20 травня 2022 р.)* / за заг. ред. В.В. Ягоднікової. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2022. С. 63-66.

8. Електронні інформаційні ресурси

https://www.rada.gov.ua	Верховна Рада України
www.mon.gov.ua	Міністерство освіти і науки України
http://www.osvita.ua	Освітній портал Освіта.UA
http://www.intel.com/cd/corporate/education/emea/ukr/index.htm	Intel® у сфері освіти

http://www.nbuv.gov.ua/	Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
http://www.odnb.odessa.ua/	Одеська національна наукова бібліотека
https://www.biblioteka.od.ua/	Одеська обласна універсальна наукова бібліотека ім. М.С. Грушевського
https://vnmzpv.odessaedu.net/	Відділ інформаційно-ресурсного забезпечення КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»